

הואיל ואשתרי אשתרי (יבמות ז:)

מוטי גודמן

בכונת מאמר זה לברר את שיטות האמוראים, עולא ורבא, בדין "הואיל ואשתרי אשתרי". בראשונה נעסוק בשיטת עולא. הגמרא ביבמות,¹ במהלך סוגיא מדוע בערוה (אחות אישה) צריך פסוק לאסור את יבומה, מסבירה - מה אשת אח שהיא ערוה מותרת ביבום אף אחות אישה תותר ביבום. סברא זו היא הואיל ואשתרי אשתרי, ופרושה:² איסור שהותר במקרה מסוים הותר אף שנצטרף לו איסור אחר.

כמקור לסברא זו מביאה הגמרא את הסבר עולא לברייתא בפסחים³: "מצורע שחל שמיני שלו בערב פסח וראה קרי בו ביום וטבל, אמרו חכמים אע"פ שאין טבול יום אחר נכנס זה נכנס, מוטב יביא עשה שיש בו כרת וידחה עשה שאין בו כרת." מברייתא זו מקשים בזבחים⁴ לעולא הסובר ביאה במקצת (למקדש) שמה ביאה, היאך מותר למצורע להכניס בהונות ידיו, הרי אם ביאה במקצת שמה ביאה גם בהכנסת בהונות יש כרת, שקימא לן במנחות (כז:): מחוסר כפורים שנכנס למקדש ענוש כרת! ומשיב עולא⁵: "שאני מצורע, הואיל והותרה לו ביאה במקצת לצרעתו, שהרי עדין מחוסר כפורים הוא ובכרת, והותרה לו מן התורה ביאה זו במקצת, הותר נמי לקריו. אלמא הואיל ואשתרי חד אסורא אשתרי נמי אידך דהוי גביה".

(1) יבמות ז:

(2) אינצקלופדיה תלמודית ערך "הואיל ואשתרי".

(3) צב.

(4) שם לב:

(5) רש"י יבמות ז: ד"ה "ואמר עולא".

ביסוד סברת עולא צריך לברר שלוש נקודות:

א - מה הסברא להתיר איסור נוסף בגלל שהותר האיסור הראשון?
 ב - בהמשך הסוגיא מגיעה הגמרא למסקנה, שעולא מודה, ש"הואיל ואשתרי אשתרי" מועיל רק היכן שזמן מסוים היה מותר האיסור הראשון, בלשון הגמרא: "מי לא מודה עולא שאם ראה קרי בליל שמיני שאין מכניס ידיו לבהונות, שלא יצא בשעה שהיא ראויה להביא בה קרבן."

על כך צריך לברר:

1 - מהיכן פשוט לגמרא דין זה?

2 - מה הסברא לכך?

ג - מדוע על מנת להכנס למקדש צריך עשה לדחות לא תעשה? (ונדרשו לשאלה זו תוס' בזבחים לב: ד"ה "א"ל מטונך")
 א. נחזור לנקודה הראשונה שהיא יסוד סברת עולא. סברא זו אפשר להבינה בשתי דרכים עקריות.

1. "הואיל ואשתרי" כפשט הלשון הואיל והותר איסור אחד יש כאן תהליך של היתר ועל כן אפשר להתיר האיסור השני. רעיון דומה ניתן למצוא בחוקי המכניקה כאשר ידוע שהכוח הדרוש להפעלת תנועה גדול מהכוח הנדרש להמשכת אותה תנועה.
 2. "הואיל ואשתרי" מלמד, הואיל ונעשה דבר מסוים באיסור, כאשר עוברים על האיסור השני אין כאן תוספת איסור⁶. על הסבר זה קשה - שהרי מוספים איסור ולכן נראה שצריך להגביל זאת בשלושה תנאים:

א - האיסור השני לא יותר חמור מהראשון.

ב - שני האיסורים מאותו שם.

ג - "הואיל ואשתרי" באותו מעשה.

עפ"י שני דרכים אלו ניתן להבין בתוספות מדוע הביאו בד"ה⁷ "ואמר עולא" ובד"ה⁸ "רבה אמר" שני תירוצים.

(6) עיין "קרו אורה" לזבחים לב: ד"ה "דילמא".

(7) ז:

(8) ח.

תוספות בד"ה "ואמר עולא" שואלים מכיון שביאה במקצת שמה ביאה, והותרה ביאה במקצת מדוע המצורע אינו מותר כולו להכנס למקדש? ובתירוץ הראשון עונים: "לא ניחא שידחה ביאת כולו שכתוב במפורש 'אל המקדש לא יבוא', אבל ביאה במקצת לא כתוב בהדיא". ונראה שתירוץ זה בנוי על יסוד הדרך הראשונה שהזכרנו דהינו, שישנו גורם מתיר אחד לשני האיסורים, ומקרה שלנו הותר רק איסור ביאה במקצת ולא איסור כניסה למקדש.

בתירוץ השני התוספות מסבירים שדומה הדבר להיה לו דרך קצרה ובא לא בארוכה. תרוץ זה מבוסס על הדרך השניה שכאשר עוברים על האיסור השני אין בכך תוספת איסור, וע"כ עונים תוס' שכאן אין הדבר כן, אלא יש איסור של "בא לו בארוכה".

מקום נוסף בו ניתן לראות את השוני בין שני ההסברים בדין "הואיל ואשתרי" היא בתוס' ד"ה: "רבא אמר". תוס' שואלים - מדוע רבא לא צריך פסוק לאסור ערוה (אחות אשה) היכן שנשא מת ומת ואח"כ נשא חי, דלא תימה הואיל ואשתרי (אשת אח) אשתרי ותותר הערוה. בתירוץ הראשון תוספות עונים שרבא חולק על עולא וסובר ביאה במקצת לא שמה ביאה ואין לו הואיל ואשתרי. בתירוץ השני תוספות מסבירים שרבא מסכים באופן עקרוני בשיטת עולא אך כאן חולק וסובר שישנו הבדל בין מצורע ובעל קרי שזה טומאה אחת, ובין איסור אשת אח ואחות אשה שהם שני שמות.

נראה שיסוד התירוץ השני בנוי על בסיס השיטה השניה בהסבר "הואיל ואשתרי", ולכן לשיטת רבא מכיון ששני האיסורים אינם מאותו שם לא נאמר בכך "הואיל ואשתרי", ועולא יסביר שאחות אשה ואשת אח שם אחד להם, או יסביר בדרך הראשונה בדין הואיל. לפי התרוץ הראשון רבא חולק באופן עקרוני על יסוד הדין וסובר שביאה במקצת לא שמה ביאה.

כתירוץ השני בתוס' מסבירים הרשב"א⁹ והריטב"א על הסוגיא ביבמות ונראה שהם סוברים ביסוד דין "הואיל" כדרך הראשונה

(9) ח. ד"ה "רבא דאמר".

שהבאנו לעיל.

ברש"י ניתן לדייק שסובר כשיטה השניה. בהסבר שיטת עולא אומר רש"י¹⁰: "אלמא הואיל ואשתרי חד איסורא אישתרי נמי אידך דהוה גביה" לכאורה המלים "דהוה גביה" מיותרות, אלא אם כן הסביר כשיטה השניה ביסוד דין "הואיל ואשתרי", ולכן צריך את שלושת ההגבלות שהזכרנו שמכך יוצא שהאיסור השני יהיה "אידך דהוה גביה".

וכן ניתן לדייק בשיטת רש"י בדברי אביי לרב יוסף אליבא דעולא בזבחים,¹¹ וכך לשון רש"י: "... ולא דמי למצורע דהתם איכא למימר מיגו דקמייתא לא הוי אסירא ליה, בתרייתא לא חמירא לך מקמייתא". וברש"י מדויק הדבר שהשני אינו חמור מהראשון ואין כאן יסוד אחד המתיר את שני האיסורים אלא היתר לעבור על השני נובע מהראשון.

בשיטת עולא ניתן לומר שנחלקו האחרונים.

"הטורי אבן" במגילה¹² מסביר בשיטת עולא שאומרים הואיל ואשתרי אף מקל לחמור, וז"ל: "... ועוד הא דעולא דאמר הואיל והותר לצרעתו הותר נמי לקריו האי הואיל הוי נמי מקילתא לחמירתא ...". ועפ"י הדרך השניה שהבאנו אין זה אפשרי לומר בהואיל מקל לחמור, ולכן צריך לומר לשיטת הטו"א שיסוד דין "הואיל" הוא כדרך הראשונה.

וניתן להוכיח זאת עפ"י מה שלמדנו עד כה. הטו"א שם במגילה מקשה על תוס' שמפשטות הסוגיא בזבחים משמע שרבא סובר הואיל ואשתרי גבי דיחוי, ואם כן האיך תוס' בד"ה "אמר רבא" בתירוץ הראשון מתרצים שרבא לית ליה דעולא? ועפ"י מה שהסברנו שתרוץ זה בנוי על הדרך הראשונה בהסבר דין "הואיל", אם כן לכאורה הטו"א היה צריך להסביר כמותם, אלא שחולק הוא על התוספות בהבנת שיטת רבא.

(10) ז: ד"ה "ואמר עולא".

(11) לב: ד"ה "טומאה אשתרי".

(12) ג: ד"ה "ולאחותרו".

גם תוספות בתירוץ הראשון וגם הטו"א אינם יכולים להפביר כתרוץ השני, המצמצם את שיטת עולא ומחלק בין שם אחד לשני שמות, ולכן תוס' הבינו שרבא אינו מקבל לחלוטין את דין "הואיל ואשתרי", וטו"א סובר בשיטת רבא ש"הואיל ואשתרי" נאמר רק בדחוייה ובכך נחלקו עולא ורבא מה סברת "הואיל", לעולא זוהי הדרך הראשונה ולרבא הדרך השניה.

ב"ק'רן אורה" על זבחים¹³ הבין ב"הואיל ואשתרי" כדרך השניה, ומסקנתו נובעת מכך שבסוגיא שם למד רב יוסף מעולא: "רובן טמאי מתים ונעשו זבים הואיל והותרו לטומאתן הותרו לזיבתן". ואם נאמר כדרך הראשונה שיסוד אחד מתיר את שני האיסורים הרי ידוע שבפסח אין מותרים זבים! ולכן נצטרך לומר ששיטת עולא היא: "וי"ל דה"ק אלא הואיל והותר לצרעתו.. דהא אכתי שם טומאה עליו מצרעתו ואין כח בקרי להוסיף עליו טומאה, וכיון דהותר הותר, וא"כ ה"נ רובן טמאי מתים ונעשו זבים אין הזיבה מוספת טומאה עליהם. והואיל והותר הותר".

נמצאנו למדים שיסוד שיטת עולא, עפ"י רב יוסף, הוא כדרך השניה, וניתן לומר שבנקודה זו אביי חולק וסובר "הואיל ואשתרי" כדרך הראשונה, ולכן נאמר רק במצורע שהוא הירשה ולא בטומאה שהיא דחוייה.

ב. היסוד השני שצריך ברור בשיטת עולא, שתנאי הכרחי לומר "הואיל ואשתרי" הוא קודם האיסור הראשון מותר, ורק אח"כ השני. סברה זו היא: "מי לא מודה עולא".

1. מקור סברת עולא: תוס' בלבמות ד"ה " מי לא מודה עולא" שואלים: "ק"ק דמנא ליה דמודה עולא בהא"? ומשיבים - "ונראה לר"י דדייק עולא, מדנקט (בבריתא) 'וראה קרי בו ביום' משמע בו ביום אבל בלילה לא". לעומת תוספות, רש"י מקבל כהנחה פשוטה את סברת הגמרא "מי לא מודה עולא".

ונראה עפ"י מה שאמרנו ביסוד דין "הואיל", אם הסברה היא

שיש כאן תהליך של היתר אם כן יכול לחול האיסור השני לפני שמותר האיסור הראשון ובכח התהליך יותרו שני האיסורים, ואין זו סברה פשוטה וצריך דיוק מהבריתא, וכך מסברים תוס', אולם אם הסבר "הואיל ואשתרי" כדרך השניה הרי שכל ההיתר לעבור על האיסור השני מפני שאינו מוסיף איסור ולכן הכרחי שקודם יהיה האסור הראשון ורק אח"כ האיסור השני, וכך שיטת רש"י. ונראה שרש"י הולך לשיטתו בזבחים שדייקנו משם בלשונו ששיטתו כדרך השניה.

2. מה ההגיון בסברה מי לא מודה עולא?

בקובץ הערות¹⁴ חוקר ביסוד הסברה ואלו דבריו: "ויש לפרש החילוק הזה בשני אופנים:

א - דכללא דהואיל ואשתרי לא מהני אלא לענין שלא יחול האיסור השני מתחלתו, אבל לא להפקעו אם כבר חל.
 ב - דהיכא דכבר נאסר אמרינן מאי חזית דאזלת בתר היתרא לומר הואיל ואשתרי אשתרי זיל בתר איסורא ונימא הואיל ואתסר אתסר". ולפי דרכנו נראה שיסוד החילוק בין שתי הסברות הוא: הסברה הראשונה המובאת בדבריו היא הדרך השניה שלנו, שאין באיסור השני תוספת איסור על הראשון ולכן איננו חל, אולם אינו פוקע אם כבר חל מכיון שהואיל ואשתרי אינו תהליך של היתר, אלא - מכיוון שהותר האיסור הראשון האיסור השני אינו חל.

הסברא השניה בדבריו, היא הראשונה בדרכנו ויש גורם מתיר אחד ולכן צריך שקודם יווצר הגורם המתיר ויהיה תהליך של היתר ולא יתחזק הצד האוסר.

ג. תוספות בזבחים¹⁵ שואלים מדוע צריך שיבוא עשה של פסח וידחה לא תעשה של טבול יום, הרי בלאו הכי מכיון שהותר לצרעתו הותר לקריו! ותוספות מתרצים - שבמחנה לזיה מותר

(14) קובץ הערות סימן י"א ח'.

(15) לב: ד"ה "אל מטונר".

למחוסר כפורים להכנס ולא שייך לומר מתוך שהותר לצרעתו הותר לקריו, שהרי היה מותר לכתחילה במחנה לוויה ולכן צריך עשה דוחה לא תעשה.

ה"ערוך לנר"¹⁶ מקשה: "אכן זה עדיין קשה אם גמרנו מכח אשתרי דמותר אפילו במחנה שכינה כש"כ במחנה לוויה... וזה תימה דמחנה שכינה יהא מותר ובמחנה לוויה אסור. אלא ודאי כיון דמחנה שכינה מותר כש"כ במחנה לוויה... אכן י"ל לפי מה שפרשו התוס' דר' יוחנן לא פליג אברייתא, א"כ מה דקאמר וידחה לעשה שאין בו כרת לאו דוקא מטעם דחיה הוא אלא דלא גזרו רבנן דמשום מקום כרת הוא וכמו דקאמר רבא בפסחים כנ"ל, א"כ גם אי אמרינן הסברא דאשתרי מכל מקום צריך הברייתא הטעם בלא גזרו רבנן אף דמותר דאוריתא".

ועל מנת להסביר את שורש מחלוקת תוס' ו"הערוך לנר" נראה לומר שחולקים ביסוד סברת הואיל ואשתרי.

תוספות סוברים כדרך השניה שההיתר לעבור על האיסור השני מכיון שאינו מוסיף איסור, ולכן חייב להיות מצב אסור שמותר על מנת שנאמר "הואיל ואשתרי", ואלו ה"ערוך לנר" סובר בדין "הואיל ואשתרי" כדרך הראשונה, ולכן אף על פי שאין מחוסר כיפורים אסור במחנה לוויה בכל אופן ניתן לומר "הואיל ואשתרי" מכיון שיסוד הדין הוא התהליך של היתר ואדרבא עדיף אם לכתחילה מותר.

שיטת רבא

בסוגיא בזבחים¹⁷ מובאת שיטת עולא - ביאה במקצת שמה ביאה. ע"כ מקשה רב הושעיא ממצורע, שאם נכונה שיטת עולא היאך מצורע מכניס בהונות ידיו, הרי זו ביאה לכל דבר וחיביבים עליה כרת! ותשובת עולא - הואיל ואשתרי. ומכך למד רב יוסף למסקנה טמאי מתים ונעשו זבים - הואיל והותרו לטומאתן הותרו לזיבתן.

(16) יבמות ז: ד"ה "ואמר עולא".

(17) לב:

שיטה זו דוחה אביי בכך: מצורע הותרה היא הואיל ואשתרי אשתרי, ואילו טומאה דחוויה היא, להא אידחאי להא לא אידחאי ועל כך עונה רבא: "אדרבא איפכא מסתברא מצורע היתירא הוא להא אישתרי ולהא לא אשתראי".

להבנת שיטת רבא בגמרא ניתן ללכת ב-3 מסלולים שונים:

א - רבא דוחה לגמרי את דברי אביי ואינו מקבל את שיטת עולא ולית ליה הואיל ואשתרי, ומה שאמר 'אדרבא אפכא מסתברא' זהו רק בגדר ויכוח ולא דעתו, וכך מסביר "קרן אורה"¹⁸ כאן את שיטת הרמב"ם בהבנת סוגית הגמרא.

ב - האפשרות השניה בהבנת דברי רבא היא ע"פ פשטות הסוגיא. רבא סובר הואיל ואשתרי רק לגבי דחוויה ולא לגבי היתר, וכך מסביר ה"טורי אבן" במגילה (דף ג:), ובכך מתרץ את קושית התוס' ביבמות (ח.), מדוע רבא אינו צריך פסוק אף בנושא מת ומת ואח"כ נשא חי, אלא מכיון שאשת האח הותרה, אין רבא סובר בכך "הואיל ואשתרי" ולכן לא צריך פסוק לאסור.

ג - האפשרות השלישית בדברי רבא לומר שסובר "הואיל ואשתרי" גם בהותרה וגם בדחוויה. "ומה שאמר דאפכא מסתברא היינו אדרבא אם יש מקום לחלק היתה הסברא בהיפוך ולומר כיון דאפילו בהיתרא אמרינן הואיל והותרה כ"ש, בדחוויה דיותר מסתבר לומר "הואיל" ונדחה מלומר הואיל והותרה",¹⁹ (כך שיטת גרע"א).

להסבר מחלוקת הגרע"א וה"טורי אבן" ניתן לומר שחולקים ביסוד דין הואיל. ה"טורי אבן" סובר כדרך הראשונה שגורם המתיר את הראשון הוא המתיר את השני וזו שיטת עולא, ע"כ חולק רבא וסובר דין "הואיל ואשתרי" כאפשרות השניה, שהאיסור השני אינו מוסיף איסור, ולכן עדיף לומר הואיל בדחוויה. וגרע"א סובר כעולא בדרך השניה, וע"כ בא רבא לומר שאם יש מקום לחלק היה ראוי לחלק בהיפך. שיטת הגרע"א תואמת לשיטת ה"קרן אורה"

(18) זבחים לב: ד"ה "דילמא".

(19) רע"א על יבמות ח. ד"ה "וקושייתו".

שהזכרנו בדברי רב יוסף בהבנת עולא.

עפ"י הסבר זה ניתן ליישב את קושית הגרע"א על ה"טורי אבן". עיקר הקושיא מתבסס על כך שאם באמת רבא סובר ביאה במקצת שמה ביאה ו"הואיל ואשתרי" נאמר רק בדחוייה, כפשט הגמרא, אם כן היאך רבא יחרץ את קושית הגמרא על עולא ממצורע הרי מצורע היתרא הוי?

ועפ"י דרכנו אין רבא חולק על עולא מתי אומרים "הואיל ואשתרי", אלא חולק על שיטת אביי מהו אופיו של הדין של עולא, האם יסוד הדבר כהסבר הראשון שהסברנו וזו שיטת אביי, או כדרך השניה. ובין אם הדבר נכנס בשיטת הטו"א בין אם לאו, בפשט הגמרא ניתן לומר כך.

בגלל בעיות אלו בפשט הגמרא נראה שהרמב"ם (ע"פ קר"א) הסביר שרבא אינו חולק על אביי אלא בא לדחות שיטתו ואין לו כלל דין "הואיל", וכן צריך לומר בשיטת הריטב"א ורשב"א ביבמות²⁰ שכתבו "רבא לית הואיל דעולא".²¹

(20) יבמות ז:

(21) הסבר זה בדעת הריטב"א שמעתי מר' שמעון לפיד.